

М. О. ЛАРЧЕНКО . ЧИННИКИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СІМЕЙНО-ПОБУТОВИХ ВІДНОСИН

Робиться висновок про те, що соціальні та психологічні фактори значним чином впливають на створення криміногенної ситуації в сім'ї. Серед них слід виділити такі, як: суттєва різниця соціальних ролей чоловіка і жінки, недоліки соціально-психологічної комунікації подружжя, відсутність статевого виховання, поширеність проституції та порнографії.

Ключові слова: нездорова сімейна атмосфера, жіноча злочинність, проституція, порнографія, психологічний мікроклімат сім'ї.

Делается вывод о том, что социальные и психологические факторы значительно влияют на создание криминогенной ситуации в семье. Среди них нужно выделить такие как: существенная разница социальных ролей мужчины и женщины, недостатки социально-психологической коммуникации супругов, отсутствие полового воспитания, распространенность проституции и порнографии.

Ключевые слова: нездоровая семейная атмосфера, женская преступность, проституция, порнография, психологический микроклимат семьи.

The author concludes that social and psychological factors significantly influence the creation of the crime situation in the family. Among them is necessary to select such as: significant difference of social roles of men and women, the shortcomings of the socio-psychological communication spouses, lack of sex education, the prevalence of prostitution and pornography.

Key words: unhealthy family atmosphere, a woman's crime, prostitution, pornography, the psychological climate of the family.

Сім'я – прадавній інститут суспільства, що пройшов складний період розвитку від родоплемінних форм співмешкання, через «велику родину», яка вміщувала під одним дахом кілька поколінь, що жили в тісному контакті з «ріднею», куди входили численні родичі, до нуклеарної, «ядерної» родини, яка складається лише з батьків і дітей.

Кримінологічний інтерес до проблем сім'ї не випадковий. Ось вже не одне тисячоліття сім'я, що є основною структурною ланкою людського суспільства, відображає суспільні процеси, відчуває їх вплив та, в свою чергу, впливає на них.

В сучасний період розвитку суспільства загальносоціальні проблеми ускладнюють криміногенну ситуацію в державі та впливають на можливості сім'ї у сфері повноцінного виховання дітей та молоді.

В ряді спеціальних досліджень висловлюються схожі думки. Зокрема, В.В. Вітвіцька вважає, що сім'я досить часто не виконує покладені на неї функції. Зокрема, в економічній сфері існують проблеми працевлаштування та несплати заробітної плати, погіршення демографічної ситуації в державі. У політичній сфері має місце відсутність механізму реалізації державної політики з охорони дитинства. В культурно-моральній сфері: відсутність належної уваги до статевого виховання дітей, недоліки сімейного виховання.

Проте, не лише соціальні фактори обумовлюють проблеми сімейного виховання. Важливого значення набувають і психологічні фактори, що пов'язані зі спільним побутом та попереднім досвідом членів сім'ї. Так, соціалізуючий вплив

© ЛАРЧЕНКО Марина Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

навчання (виховання) внаслідок підкріплення і наслідування прикладу визначає ту обставину, що дитина все більше набуває здібностей засвоювати моральні правила поведінки і керуватися ними. Таким чином, агресія і моральні норми пов'язані між собою. Фундаментальне «правило», яке при цьому засвоюється, полягає у необхідності відповідати на агресію «пропорційною» агресією. Ця норма відплати і помсти за агресію «пропорційною» агресією відповідає нормі взаємності в разі дії допомоги. Одна агресія компенсує іншу, і в результаті обидва суб'єкти виявляються «квити», виведені з рівноваги соціальні відносини знову приходять у норму. Рівень здатності до співпереживання визначає рівень агресії. Тому діти більш здатні до співпереживання, є менш агресивними.

Виходячи з зазначеного, нездорова сімейна атмосфера здатна спровокувати агресивну поведінку та сприяти вчиненню злочинів у сімейно-побутовій сфері, однак сім'я може відіграти ресоціалізуючу роль, якщо її члени не втратили здатність до співпереживання.

Багато дослідників переконані в необхідності державної підтримки сім'ї в Україні, яка має бути зокрема і антикриміногенним фактором. Укріплення та оздоровлення інституту сім'ї в державі безпосередньо пов'язане також і зі зникненням рівня насильства в родині. Заходи, спрямовані на зміцнення сім'ї, як такі що відносяться до заходів загальносоціального запобігання, називає А.І. Алексєєв, який говорить і про необхідність підвищення культури побуту та міжособистісних відносин. Інші дослідники наголошують на підвищенні авторитету сім'ї, пропаганді здорового способу життя, а також започаткуванні мережі консультативних центрів з питань підготовки молоді до вступу в шлюб.

В кримінології сім'я виступає також як важливий профілактичний чинник, завдяки якому особа, у якій є схильність до протиправної поведінки, може відмовитись від своїх антисуспільних задумів. У цілому ряді досліджень ідеться про те, що чоловіки, засуджені за насильницькі злочини якщо і мають сім'ю, то доволі часто характеризують свої сімейні стосунки різко негативно.

У літературі зустрічається також думка, що наявність сім'ї є і антивіктимним фактором, який дозволяє запобігти участі у злочині в якості жертви там, де це об'єктивно можна зробити, уникаючи провокуючої поведінки. Наприклад, жінки, що мають сім'ю та дітей, часто не можуть бути в компаніях, де можливе сексуальне насильство щодо них.

Актуальним у контексті дослідження сімейної девіації є питання про жіночу злочинність. Дослідники відмічають наступні аспекти, які заслуговують на увагу. По-перше, міра взаємовпливу типових соціальних ролей та функцій жінки на особливості жіночої злочинності, з одного боку, злочинного поводження жінки на морально-психологічний стан дітей, суспільства, з другого. По-друге, взаємозумовленість зростання стану психологічної кризи, психічної патології сучасної жінки (психопатії, алкоголізму, наркоманії) та її суспільно-небезпечної поведінки. По-третє, сучасний стан та тенденції жіночої злочинності в Україні, які відтворюють ці особливості соціального та психофізичного характеру.

Відомо, що основними життєвими цінностями для жінки є сім'я, діти, родинні зв'язки. Традиційно вважається, що сім'я – це клітина суспільства, в якій віддзеркалюються всі суспільні проблеми. Орієнтуючись на громадську думку спеціалісти-психологи саме на жінку покладають відповідальність за збереження сім'ї. Розглядаючи жінку в контексті українського менталітету окремі дослідники підкреслюють певні особливості її становища. Вони, зокрема, зазначають наступ-

не. Українська родина зберегла багато рис матриархату, вихованням дітей займається переважно мати. Характерною прикметою українців вважається те, що норми поведінки, характер моралі, ідеал людини, настанова до життя в українців є підпорядковані нормам і ієрархії цінностей, типових для жінки, для жіночої свідомості. На тлі кризових тенденцій та соціальних негараздів, коли в суспільстві панують нестабільність, невпевненість, розчарування, спостерігається подальше знецінення виховної ролі сім'ї, зниження її духовності, моральної та загальної культури, що призводить до кризи певної частини сімей і утворює небезпечну, навіть криміногенну ситуацію.

Крім цього дослідники відмічають, що несприятливі чинники позначаються на жінці більшою мірою, бо фізично жінки слабші від чоловіків. Оскільки родинні та материнські функції посідають в їхньому житті виняткове місце, все негативне, що виходить іззовні, сприймається ними як загроза для них самих і їхніх близьких. У той же час, негативний вплив злочинного поведіння жінок на моральну атмосферу в суспільстві, родині, морально-психологічний стан дітей не можна недооцінювати. При тому, що показники жіночої злочинності значно менші за показники чоловічої злочинності, її негативні наслідки і вплив на молоді і суспільство в цілому більш відчутні.

Жінок характеризує більша, порівняно з чоловіками, емоційність, імпульсивність, збудженість, невтриманість, навіюваність, залежність від ситуації, що складається, чутливість щодо зовнішніх несприятливих чинників і це, у свою чергу, відбивається на характері сприйняття жінкою суспільних та сімейних негараздів, впливає на прийняття нею рішень вчинити злочин.

З точки зору кримінологічних проблем сім'ї, слід відмітити, що більшість засуджених чоловіків, що мали родину, після звільнення повертаються до неї, бо жінки, як правило, підтримують зв'язок з засудженим і терпляче його чекають. Натомість, поодинокими є випадки, коли чоловік чекає свою засуджену дружину і сім'я зберігається після звільнення. Крім цього, у відсотковому співвідношенні (до всіх засуджених чоловіків / жінок) одружених чоловіків потрапляє за грати набагато більше, ніж одружених жінок. Цей факт ще раз підтверджує позитивний та запобіжний вплив сім'ї. Однак, останнім часом в Україні, на жаль, змінюється настанова на шлюб, утверджується феномен неповної сім'ї.

Необхідно розглянути явища, які дезорганізують сімейне життя та часто слугують каталізатором виникнення криміногенної ситуації. Відомо, що соціальний контроль, який діє протягом тисячоліть, проявляє одну спільну тенденцію, спрямовану в бік регулювання сексуальних відносин, припинення елементів дезорганізації, приведення хаотичності до певної системи з урахуванням інтересів даного суспільства. Так виникають і функціонують сімейно-шлюбні форми. Але тенденція дезорганізації сексуальних відносин людей в тій чи іншій мірі завжди продовжує протидіяти механізмам соціального регулювання. Складність суспільних зв'язків вельми динамічна та суперечлива. Елементи дисгармонії, дезорганізації можуть бути різними: а) існування привілеїв певної групи людей, які дають їм можливість мати системні, соціально регламентовані статеві контакти більше ніж з одним об'єктом (полігамія, поліандрія); б) виробництво та продаж таких товарів – сексуальних збудників – які без міри збуджують відомі прошарки населення і, таким чином, створюють умови для постійного зростання хаотичних, позбавлених почуттів інтимних зв'язків (проституція, порнографія).

Полігамія (багатожлибність) може мати два варіанти: полігінія (багатоженст-

во) та поліандрія (багатомужество). В нашій країні існує законодавча заборона полігамії, що міститься в Сімейному кодексі і забороняє вступ в новий шлюб без розірвання попереднього. Проте, жоден нормативний акт не встановлює юридичної відповідальності у випадку позашлюбних зв'язків чоловіків і жінок. Уявляється, що в демократичному суспільстві кожен індивід може самостійно обирати одну або кілька форм організації свого особистого (інтимного) життя. Однак, якщо хтось із подружжя або співмешканців не сприймає це досягнення демократії, то виникає дуже серйозна загроза життю і здоров'ю іншого. В кримінології як і в психіатрії давно досліджуються злочини, що скоєні через ревності. Якщо йдеться про хворобливий стан психіки, який виник у зв'язку з необґрунтованими підозрами, то в даному випадку необхідним є втручання спеціалістів відповідного профілю. Але якщо йдеться про наявне порушення шлюбної вірності, то виникає питання, чи є можливим коригування ситуації за допомогою кримінологічних заходів. Як співвіднести необхідність формувати з дитячого віку в процесі статевого виховання готовність до порядної поведінки в шлюбі, потребу в проявленні довіри при створенні власної родини та можливість проявити розуміння, якщо цю довіру зраджують.

На нашу думку, необхідно навчити молоде покоління, що шлюб – це не право власності на жінку або чоловіка; це союз, який головним чином заснований на довірі. Немає жодної потреби ціною власного здоров'я або здоров'я своїх дітей зберігати шлюб, який приносить лише страждання та є джерелом постійних конфліктів, які загрожують перерости в готовність припинити це, шляхом вчинення злочину. Біологічна, матеріальна і духовна єдність подружжя – ось те, що відрізняє справжню сім'ю від тимчасових союзів, що тримаються на корисливій, приватновласницькій та іншій егоїстичній зацікавленості.

Подружжя зрада важко переживається, може знадобитись підтримка оточення, але вона не є виправданням спричинення шкоди життю та здоров'ю причетних до цього осіб. Питання має і інший моральний бік: егоїстичне ставлення до людини принижує її так само як і полігамія. Вони перетворюють її в об'єкт фізичної насолоди, яка не має можливості встановити зі своїм партнером інтимного емоційного зв'язку.

Одним з найбільш типових симптомів дезорганізації сексуальних відносин в суспільстві є широке поширення проституції. Сучасне розуміння проституції включає: 1) систематичні, статеві зносини з невизначеним колом осіб, що не пов'язані з інтимними почуттями та не пов'язані з індивідуальним вибором об'єкта зносин; 2) сексуальні зносини за гроші, за матеріальну вигоду або за вигоду в іншому матеріальному сенсі.

Поширеність проституції є своєрідним індикатором дезорганізації сімейних відносин в суспільстві. Суспільство часто намагається знайти прийнятні аргументи для виправдання її існування, пояснити це факторами, що знаходяться поза сферою соціальних відносин. Чезаре Ломброзо прийшов до висновків, що проституція виникає в силу якоїсь біологічної передумови. Жінка, яка продає своє тіло за гроші, є особливим антропологічним типом. Ніхто не в змозі докорінним чином змінити її долю. Виникає закономірне питання: чому жінка, основне призначення якої бути берегинею сімейного вогнища, іде на моральне та фізичне приниження, свідомо відмовляючись від ідеалів сімейного життя, заради матеріальної вигоди. Думка, що її штовхає на це тяжке матеріальне становище і безробіття уявляється хибною, так само як і припущення, що у цих жінок спос-

теріаються явища гіперсексуальності. Вважаємо, що в даному випадку ідеться про хибну систему цінностей, відсутність статевого виховання, крайню моральну розпущеність, які викликані суспільним середовищем, де панує культ насильства, бездуховності та безідейності.

Не слід забувати і про так звану завуальовану проституцію. Коли жінки живуть у фактичних шлюбних відносинах з чоловіками з метою отримання певних матеріальних благ. Звісно, сучасне суспільство може виправдовувати такі союзи. Беззаперечним є той факт, що проституція – явище, яке здавна супроводжує злочинність. Її причини лежать в тій же площині, що і причини сімейних конфліктів, невиконання сім'єю свого призначення, частих розлучень і т.п.

Одна з найбільш тонких форм спекуляції статевою пристрасю – порнографія. Сьогодні порно продукція заповнила засоби масової інформації, мережу Інтернет, де від постійно атакуючої сексуально рознузданості важко сховатись. Якщо вплив порнографії на дорослу сексуально здорову людину відносний і тимчасовий, то щодо дітей, система цінностей яких ще не сформована, а уявлення про сексуальну сферу є поверховими, то досить важко передбачити який саме вплив на подальше життя, у тому числі і сімейне, матиме перегляд порнофільма. А також і те – якою буде поведінка дитини відразу після перегляду. Крім цього, раннє та надмірне зацікавлення порнографією часто є причиною передчасної імпотенції у чоловіків. При цьому унеможливується створення сім'ї, або розпадаються створені сім'ї, що, в свою чергу, викликає різного роду порушення психіки, асоціальну девіантну поведінку.

Очевидно, що підхід до питання оздоровлення сім'ї в Україні загальносоціальними та спеціально-кримінологічними методами має вирішуватись у комплексі з іншими соціальними проблемами. Зокрема відомо, що на моральний розвиток і поведінку дітей значний вплив здійснює психологічний мікроклімат сім'ї. По силі, інтенсивності впливу на моральний та емоційний стан дитини, на систему її ставлення до оточуючої дійсності та до самої себе, психологічний мікроклімат сім'ї можна з повним правом назвати ведучим фактором морального розвитку дітей в сім'ї, формування їх моральних поглядів, характеру і направленості особистості. Такі поняття, як погляди, переконання, ставлення до праці, навчання, їх результатів, до людей, результатів їх діяльності, оточуючого середовища, почуття совісті, справедливості, мужність і принциповість, складаються, формуються та розвиваються в процесі життя дитини в сім'ї, впливу на неї особистості та поведінки кожного з батьків, їхніх духовних цінностей, практики поведінки, всього укладу життя сім'ї, ставлення до дитини кожного з її членів.

Ставлення членів сім'ї один до одного, їх висловлювання з приводу тих чи інших подій, обговорення прочитаних книжок, переглянутих фільмів, телепередач, оціночні судження про проступки оточуючих осіб, вчинки та взаємовідносини, ставлення до своєї роботи, громадянського обов'язку – все це своєрідні уроки моральності, які члени сім'ї отримують кожного дня.

Економічна криза призвела до загострення морально-психологічного клімату в суспільстві, що безпосередньо відображується на важливій його ланці – сім'ї. Втрата авторитету сім'ї в очах дітей сприяє криміналізації підліткового середовища: неповнолітні, ставши раніше жертвою злочину, потім допускають правопорушення та злочини, іноді самі створюють конфліктні, криміногенні ситуації. Виконавцями значної частини конкретних злочинів стають представники молодшої групи, які, залишивши родину або виховні установи, просто намагаються задо-

вольнити свої потреби в їжі та одязі. В цьому проявляється зростання в поточний період ролі зовнішніх ситуаційних факторів.

Однак обставини ситуаційного характеру не є до кінця визначаючими, бо центром уваги залишається сфера формування особистості підлітка і в першу чергу – сім'я.

Таким чином, подальші дослідження сім'ї, як об'єкту кримінологічного інтересу повинні відбуватись у двох ракурсах: а) з позиції її функціональних девіацій, в кінцевому рахунку детермінуючих кримінальні явища «всередині сім'ї»; б) з позиції її зовнішньої незахищеності в умовах тієї кризи, яку сьогодні переживає Україна.

1. *Вітвіцька В.В.* Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002. – С. 12-13. 2. *Занюк С.С.* Психологія мотивації: Нівч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – С. 126-127. 3. *Алексеев А.И.* Кримінологія: (курс лекцій). – М.: Щит-М, 1999. – С. 123. 4. *Алексеев А.И.* Цит. праця. – С. 240. 5. *Головкін Б.М.* Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері. – Х.: ППВ «Нове слово», 2004. – С. 163; *Косенко С.С.* Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004. – С. 12; *Васильківська І.П.* Кримінологічні аспекти сімейного виховання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2001. – С. 12-13. 6. *Меркулова В.О.* Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності. – Одеса: Одеський юридичний ін-т Національного ун-ту внутрішніх справ; НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. – С. 34. 7. *Меркулова В.О.* Цит. праця. – С. 37-38. 8. *Ломброзо Ч.* Жінчина преступница и проститутка // Гениальность и помешательство; Жінчина преступница и проститутка; Любовь у помешанных: Сборник / Пер. с ит. – Мн.: ООО «Попурри», 2000. – С. 406.